

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-5>

УДК 37.048

Катерина ОЛІЙНИК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-0327-1474>

e-mail: katerina.oleynik@gmail.com

НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти соціально-психологічної діяльності щодо професійного самовизначення старшокласників в сучасних умовах. Уточнено зміст понять «професійне самовизначення», «готовність до вибору професії», «профорієнтація». Авторкою статті з'ясовано, що діяльність з професійного самовизначення старшокласників передбачає не лише співробітництво соціального педагога і практичного психолога закладу освіти, але й їхню співпрацю з батьками, фахівцями закладів професійної і вищої освіти, спеціалістами різних галузей професійної діяльності, а також з адміністрацією підприємств та організацій. У статті визначено та детально охарактеризовано основні напрями і методи роботи соціальних педагогів і практичних психологів закладів середньої освіти щодо професійного самовизначення старшокласників.

Ключові слова: профорієнтація, професійне самовизначення, старшокласники, соціальний педагог, практичний психолог, напрями і методи соціально-психологічної діяльності.

Kateryna OLIYNYK

Khmelnitskyi National University

DIRECTIONS AND METHODS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ACTIVITY ON PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

The article deals with theoretical aspects of socio-psychological activity on professional self-determination of high school students in modern conditions.

The author of the article considers such concepts as «professional self-determination», «readiness to choose a profession», «career guidance». It is noted that the concept of «professional self-determination» should be defined as a process that covers the entire period of professional activity of an individual: from the emergence of professional intentions to retirement from employment. The readiness of high school students to choose a future profession is based on the coordination of their life plans and professional intentions. Career guidance is a set of measures aimed at optimising the process of choosing and employing young people in accordance with their desires, abilities and taking into account the needs of specialists in all areas of professional activity.

The structure of high school students' readiness for a conscious choice of profession is determined, which consists of such components as: moral, psychological and practical preparation of young people for choosing a profession.

The author of the article finds out that the activity of professional self-determination of high school students involves not only the cooperation of a social pedagogue and a practical psychologist of an educational institution, but also their cooperation with parents, specialists of vocational and higher education institutions, specialists in various fields of professional activity, as well as with the administration of enterprises and organisations.

These directions and methods of activity include: providing young people with deep and comprehensive knowledge of the world of professions through professional consultations and conversations with them; helping high school students to deeply understand their abilities, needs, and values through the use of professional diagnostic methods; developing the need for professional self-determination; helping to activate the aspirations of high school students to find their own way to obtain a particular profession; creating conditions for high school students to model the ideal image of a profession.

Key words: vocational guidance, professional self-determination, high school students, social pedagogue, practical psychologist, directions and methods of social and psychological activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Особливої актуальності проблема професійного самовизначення набуває в ранньому юнацькому віці, оскільки центральним новоутворенням психічного розвитку юнаків і дівчат є орієнтація на майбутнє, яка визначає загальну життєву перспективу. Проблеми професійного самовизначення випускників закладів середньої освіти тісно пов'язані з сьогодишньою складною соціальною ситуацією в нашій державі: повномасштабне вторгнення країни-агресора в Україну, гостра соціально-економічна криза, невизначеність у майбутньому сприяли тому, що ні батьки, ні заклади освіти не здатні надати молодій людині вирішальну допомогу в питанні вибору майбутньої професії.

На жаль, переважна більшість сучасних старшокласників в Україні не мають чіткої життєвої перспективи, переживають почуття невпевненості в собі і своїх силах. Здебільшого вони обирають професії не за покликанням і здібностями, а орієнтуючись на думку оточуючих, і тому згодом розчаровуються в професійній діяльності та працюють не за фахом. В умовах розвитку ринку праці і зростання вимог до підготовки сучасних фахівців виникає необхідність покращення системи професійної орієнтації молоді та надання їм соціально-психологічної допомоги при виборі майбутньої професії.

Аналіз досліджень та публікацій

Особливості професійного самовизначення старшокласників розглянуті в дослідженнях О. Василенко, В. Гладкової, С. Комінко, О. Коханка, М. Печерової, Н. Побірченко, О. Рудюк, М. Скиби, З. Становських, С. Уніат, М. Чобітько, П. Шавір, А. Шеремет.

Соціально-психологічним аспектам вибору майбутньої професії старшокласниками присвячені праці В. Журавльова, І. Зязюна, Т. Кудрявцевої, А. Кухарчук, В. Сафіна, В. Шинкарука та інших.

Значну увагу проблемі формування професійного самовизначення молоді приділяли зарубіжні вчені: Р. Бернс, Т. Дембо, Е. Еріксон, К. Левін, А. Маслоу, Р. Мей, Х. Хекхаузен, Ф. Хоппе.

Не зважаючи на зростання уваги науковців і практиків до проблеми професійного самовизначення старшокласників, дослідженню напрямків і методів соціально-психологічної роботи з ними в сучасних умовах присвячено досить мало наукових праць.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у визначенні й обґрунтуванні напрямів і методів соціально-психологічної діяльності щодо професійного самовизначення сучасних старшокласників.

Виклад основного матеріалу

З огляду на те, що вибір професії є одним з головних чинників життя людини, її ставлення до себе та світу, реалізації власного потенціалу та задоволення від діяльності, науковці і практики постійно звертають увагу на проблему професійного самовизначення старшокласників.

Професію, на думку М. Скиби та О. Коханка, слід розуміти як рід трудової діяльності, що вимагає визначеної підготовки і є джерелом матеріального забезпечення життя людини. Професію також можна розглядати як систему знань, умінь і навичок, властивій певній людині [4].

Поняття «професійне самовизначення» у сучасному тлумачному психологічному словнику визначається як процес, що охоплює весь період професійної діяльності особистості: від виникнення професійних намірів до виходу з трудової діяльності [6, с. 376].

Наукове бачення становлення самобутньої молоді особистості полягає в прояві її унікальності, а також в її самореалізації і самоактуалізації, що є важливою умовою її професійного становлення. З цього приводу, дослідник В. Федоров зауважує, що відбувається злиття суспільного і особистісного смислів: суспільство зацікавлено у розвитку індивідуальності у своїх цілях, а отже, і в цілях самої особистості. Людина відчуває задоволення і розуміє смисл свого життя в процесах самовизначення, самоактуалізації і саморегуляції. Її особистісні цілі і смисли стають суспільно значимими, а

індивідуальність сприймається не тільки як особистісна, але й соціальна, в тому числі професійна [5, с. 8].

Тому проблема професійного самовизначення старшокласників тісно пов'язана з їх особистісним самовизначенням. Ці явища є взаємообумовленими і нерозривними, оскільки особистість повинна прагнути до розкриття своєї індивідуальності, свого внутрішнього потенціалу в професійній діяльності. І цю проблему, на думку науковців, можна вирішити шляхом проведення дієвої профорієнтаційної діяльності серед молоді.

Профорієнтація є комплексом психолого-педагогічних і медичних заходів, спрямованих на оптимізацію процесу вибору і працевлаштування молоді відповідно до їхніх бажань, нахилів і сформованих здібностей з урахуванням потреб спеціалістів в усіх сферах діяльності [4, с. 294]. Вона може проводитися як під час навчально-виховного процесу, так і в позанавчальний час.

Управління профорієнтаційною діяльністю здійснюється на трьох рівнях:

- 1) соціально-педагогічному (здійснюється в масштабах всього суспільства через суспільні інститути та засоби масової інформації);
- 2) організаційно-педагогічному (проводиться безпосередньо в навчально-виховному процесі);
- 3) психолого-педагогічному (реалізується під час спілкування учнів з класним керівником, психологом школи).

Важливим елементом профорієнтаційної діяльності є формування готовності старшокласників до свідомого вибору професії. З цього приводу М. Скиба та О. Коханко зазначають, що готовність до свідомого вибору професії забезпечує юнакам і дівчатам погодження життєвих планів і професійних намірів. Тому важливим завданням є з'ясування спрямованості особистості, що визначається ними як сукупність стійких мотивів, які орієнтують діяльність особистості та виявляються в різних сферах її життєдіяльності [4, с. 101].

Результати наукових досліджень з проблеми професійного самовизначення старшокласників свідчать, що спрямованість людини визначає також її професійну приналежність – одну з найбільш значущих характеристик. Відомості про себе як про носія певної професії є невід'ємним компонентом інформації більшості дорослих людей про самих себе. І чим більше улюбленою є робота, тим більше людина не уявляє себе поза своєї професії.

На думку М. Скиби та О. Коханко, готовність до свідомого вибору професії є інтегральною якістю особистості, що має складну структуру, компонентами якої є моральна, психологічна і практична

підготовка [4, с. 71]. Дослідники вважають, що моральна підготовка молоді до свідомого вибору професії передбачає формування у них переконань в необхідності працювати та прагнень максимально використовувати в праці свої сили та уміння як для власної користі, так і для користі суспільства.

Щодо психологічної підготовки старшокласників до вибору майбутньої професії, то вона спрямована на: надання їм знань про значення здібностей при виборі професії та шляхів їх розвитку; розкриття суті знань професійної відповідності; досягнення адекватної самооцінки своїх здібностей і рівня переконань; розвиток прагнень до напруженої фізичної і розумової праці [4, с. 71].

На сьогоднішній день старшокласники зіштовхуються з безліччю проблем при виборі майбутньої професії, які пов'язані не лише з недостатніми знаннями учнів про світ професій і власні здібності, але й з невмінням відстоювати свій вибір перед оточуючими. Тому соціальним педагогам і практичним психологам закладів освіти необхідно проводити активну діяльність з професійного самовизначення старшокласників.

На наш погляд, однією з важливих умов ефективної профорієнтаційної діяльності є взаємодія соціального педагога і практичного психолога закладу середньої освіти із фахівцями закладів професійної і вищої освіти, спеціалістами різних галузей професійної діяльності, а також з адміністрацією різних підприємств та організацій. Ця співпраця дозволить фахівцям надати старшокласникам більш глибоку інформацію про світ професій і про те, як можна здобути ту чи іншу спеціальність. Завдяки екскурсіям на підприємства та організації старшокласники зможуть поглянути на ту чи іншу професію з практичного боку, дізнатися про неї «зсередини».

Також до головних умов ефективної профорієнтаційної діяльності належить взаємодія соціального педагога, практичного психолога та вчителів закладу освіти з батьками старшокласників. Це дозволяє забезпечити цілісність і безперервність роботи, а також можливість відстежувати та аналізувати результати проведених профорієнтаційних заходів [1].

Робота соціального педагога і практичного психолога закладу освіти з професійного самовизначення старшокласників має бути системною, комплексною і безперервною. Вона повинна включати такі напрями і методи соціально-психологічної діяльності, як:

– надання старшокласникам глибоких і всебічних знань про світ професій, про самих себе, про шляхи здобуття освіти, про потребу

в кадрах на ринку праці за допомогою проведення професійних консультацій, бесід з ними тощо;

- допомога старшокласникам у глибокому самопізнанні свого темпераменту, інтересів, здібностей, потреб, ціннісних орієнтацій шляхом застосування методів професійної діагностики;

- розвиток потреби у професійному самовизначенні з урахуванням того, що у старшокласників можуть вже з'явитися певні інтереси, переконання, ідеали і уявлення про майбутню професію. Фахівці мають допомогти їм у професійній адаптації шляхом створення інформаційної основи для підготовки до свідомого вибору майбутньої професії;

- сприяння в активізації прагнень старшокласників у пошуку власного шляху оволодіння певною професією;

- створення умов для моделювання старшокласниками ідеального образу професіонала, для побудови професійних інтересів і планів [3].

Зауважимо, що діяльність соціального педагога та практичного психолога щодо професійного самовизначення старшокласників повинна повною мірою враховувати їх вікові та особистісні потреби. При цьому основним завданням діяльності фахівців є допомогти підліткам знайти свій власний професійний шлях в житті.

При проведенні професійної орієнтації старшокласників доцільно орієнтуватися на формування їх особистісних якостей: здібностей до самопізнання, незалежності, довіри до себе, уміння робити вибір і нести за нього відповідальність, цілеспрямованості, самокритичності, компетентності, комунікабельності, самостійності, мобільності, вольових якостей [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, можемо зробити висновок, що професійне самовизначення є центральним механізмом становлення особистості старшокласників і результатом їхнього особистісного розвитку. Тому діяльність соціального педагога і практичного психолога закладу освіти щодо професійного самовизначення старшокласників повинна будуватися на основі особистісного підходу. Це передбачає розвиток таких особистісних якостей старшокласників, як здатність до самопізнання, незалежність, уміння робити вибір і нести відповідальність за нього відповідальність тощо. Фахівці повинні створювати умови для прояву активності старшокласників в

усвідомленому і самостійному виборі майбутньої професії відповідно до своїх здібностей, ціннісних орієнтацій, можливостей.

Ми з'ясували, що основними напрямками і методами роботи соціальних педагогів і практичних психологів щодо професійного самовизначення старшокласників є: надання юнакам і дівчатам глибоких і всебічних знань про світ професій за допомогою проведення професійних консультацій, бесід з ними; допомога старшокласникам у глибокому самопізнанні своїх здібностей, потреб, цінностей шляхом застосування методів професійної діагностики; розвиток потреби у професійному самовизначенні з урахуванням того, що у старшокласників можуть вже з'явитися певні інтереси, переконання, ідеали і уявлення про майбутню професію; сприяння в активізації прагнень старшокласників у пошуку власного шляху здобуття певної спеціальності; створення умов для моделювання старшокласниками ідеального образу професіонала та побудови власних професійних планів.

Перспективи подальших досліджень в даному напрямку вбачаємо у вивченні соціальних і психологічних чинників, що впливають на професійне самовизначення старшокласників.

Література

1. Вовчик-Блакитна М. В. Сімейне виховання. Юнацтво. К. : Просвіта, 1982. 234 с.
2. Карпіловська С. Я., Мітельман Р. Й., Синявський В. В. Основи професіографії : навч. посібник. К. : МАУП, 1997. 148 с.
3. Побірченко Н. Профорієнтація в школі: нові освітні позиції і програми. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2007. № 38. С. 30-31.
4. Скиба М. Є., Коханко О. М. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю : навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 322 с.
5. Федоров В. Д. Психодіагностика особистості в системі диференціації : навч.-метод. посіб. Хмельницький :ОППО, 1993. 90 с.
6. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор, 2005. 640 с.

References

- 1.Vovchik-Blakytna M. V. Simeine vykhovannia. Yunatstvo. K. : Prosvita, 1982. 234 s.
- 2.Karpilovska S. Ya., Mitelman R. Y., Syniavskiy V. V. Osnovy profesiohrafii : navch. posibnyk. K. : MAUP, 1997. 148 s.
- 3.Pobirchenko N. Proforiientatsiia v shkoli: novi osvritni pozytsii i prohramy. *Dyrekтор shkoly, litseiu, himnazii*. 2007. № 38. S. 30-31.

4. Skyba M. Ye., Kokhanko O. M. Teoriia i praktyka profesiino-orientatsiinoi roboty z moloddiu : navchalnyi posibnyk. Khmelnytskyi : KhNU, 2007. 322 s.
5. Fedorov V. D. Psykhodiagnostyka osobystosti v systemi dyferentsiatsii : navch.-metod. posib. Khmelnytskyi : OIPPO, 1993. 90 s.
6. Shapar V. B. Suchasnyi tlumachnyi psykhologichnyi slovnyk. Kharkiv : Prapor, 2005. 640 s.